

6. Имедадзе Н. В. К методу исследования уровня тревожности / Имедадзе Н. В. – Тбилиси, 1971. – 154 с.

7. Кондратьев М. Ю. Типологические особенности психосоциального развития подростков / М. Ю. Кондратьев // Вопросы психологи. – 2007. – № 3. – С.69–78.

8. Лебединская И. Подростки с нарушениями в аффективной сфере : психолого-педагогическая характеристика «трудного» подростка / Лебединская И. – М. : Педагогика, 2005. – 165 с.

9. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. Прихожан. – М.; Воронеж : МОДЭК, 2005. – 303 с.

УДК 159. 922. 2

Мордюшенко С.М., начальник сектору психологічного забезпечення Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобіля

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ РЯТУВАЛЬНИКІВ КІНОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджена структура професійно важливих якостей кінологів-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Запропоновано перелік професійно важливих якостей, що складають основу психограми рятувальників кінологічної служби.

Ключові слова: кінолог-рятувальник, професійно важливі якості, психограма.

Постановка проблеми. У структурі Державної служби України з надзвичайних ситуацій кінологічна служба займає особливе місце. З кожним роком відмічається збільшення викликів кінологічних розрахунків на пошук постраждалих у природному середовищі (лісовій і гірській місцевості тощо) та при техногенних вибухах і завалах.

У психологічній науці професійна діяльність кінологів-рятувальників не була об'єктом дослідження. На сьогодні професійний психологічний відбір у кінологічні підрозділи проводиться на загальних підставах, без врахування специфіки діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням структури професійно важливих якостей у фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій у різний час займалися В.П. Бут, В.В. Вареник, Л.О. Гонтаренко, Г.С. Грибенюк, М.А. Кришталь, Д.В. Лебедев, С.М. Миронець, І.О. Поляков, Ю.О. Приходько, Є.М. Рядинська, А.Г. Снісаренко, О.В. Тімченко, М.В. Фомич та ін.

Постановка завдання. Дослідження комплексу професійно важливих якостей кінологів-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації завдання щодо розробки психограми кінологів-рятувальників ДСНС України, нами було використано професіографічний опитувальник О. Ліпмана. Однією з умов проведення дослідження є залучення групи експертів у кількості 20 осіб. Слід відмітити, що в якості експертів також виступили представники міжнародної організації собак-рятувальників (International Rescue Dog Organization IRO).

На основі оцінювання заданого переліку якостей, які можуть бути важливими для службового виконання своєї діяльності рятувальниками кінологічної служби, а також при врахуванні основних типових елементів професійної діяльності кінологів-рятувальників нами було побудований рейтинг професійно важливих якостей.

По-перше, вважаємо за потрібне надати дані щодо виразності груп основних професійно важливих якостей (див. табл. 1).

Таблиця 1 – Виразність психологічних властивостей, необхідних у професійній діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України

№	Властивості особистості	Ранг
1	Атенційні: здатність тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втому і сторонні подразники; здатність розподіляти увагу при виконанні кількох дій, функцій, завдань; здатність швидко переключати увагу з одного об'єкта на інший; здатність проводити спостереження за значною кількістю об'єктів одночасно; уміння помічати незначні зміни в досліджуваному явищі.	6
2	Спостережливість: вміння вибирати при спостереженні матеріал, необхідний для розв'язання даної проблеми; тонка спостережливість за душевним життям людини; здатність до самоспостереження; професійна спостережливість.	8
3	Мнемічні: здатність помічати зміни в оточенні; вміння відтворювати почуте, побачене, прочитане; здатність легко запам'ятовувати словесно-логічний і наочно-образний матеріал; здатність до мимовільного запам'ятовування матеріалу; здатність тривалий час утримувати в пам'яті значний обсяг матеріалу; особлива пам'ять на колір, форму, величину, рух, розміщення об'єктів, предметів, зовнішність і поведінку людини тощо.	11
4	Моторні: узгодженість рухів з процесами сприймання; стійкість до статистичних навантажень; здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу; швидка рухова реакція на несподівані подразники; узгодженість одночасних рухів рук і ніг в різних поєднаннях тощо.	2
5	Сенсорні: уміння впізнавати та розрізняти кольори; окомірне визначення відстаней, кутів, розмірів; здатність до розрізнення звуків за силою, висотою, тембром; здатність до розрізнення перепадів температури; уміння швидко розпізнавати невеликі відхилення від заданої форми.	5

Продовження таблиці 1

№	Властивості особистості	Ранг
6	Імажитивні: здатність прогнозувати хід подій з урахуванням їхньої імовірності; уміння знаходити нові нестандартні рішення.	3-4
7	Інтелектуальні: уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибирати найбільш ефективний; здатність розглядати проблему з кількох різних точок зору; аргументованість критичного аналізу; здатність схоплювати суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі; здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні; уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для розв'язання певного завдання; уміння робити висновок з суперечливої інформації; уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення; здатність приймати правильне рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення.	1
8	Емоційні: постійність хорошого настрою; емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень; вміння знайти привабливі сторони у будь-якій роботі; захоплення процесом пошуку розв'язання питань; здатність переживати, що переживають і відчувають інші; врівноваженість, самовладання при конфліктах; здатність передавати іншим людям свій настрій, емоційний заряд; швидка адаптація до нових умов.	3-4
9	Вольові: уміння примусити себе робити нецікаву, але необхідну роботу; уміння відстоювати свою точку зору; уміння слухатися, точно виконувати розпорядження; здатність до тривалої розумової праці без погіршення якості, зниження темпу; наполегливість у подоланні труднощів; здатність тривалий час зберігати високу активність; мала навіюваність; здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях; здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили і можливості; збереження спокою в умовах, які викликають збудження.	7
10	Мовні: уміння давати чіткі, ясні формулювання при стислому викладі думки; уміння чітко та логічно викладати свої думки; уміння вести розмову, суперечку, діалог, аргументувати, доводити свою точку зору; сильний, звучний і витривалий голос; відсутність дефектів мови, хороша дикція; здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу.	10
11	Комунікативні: здатність розуміти підтекст; уміння вести ділові переговори; уміння дохідливо довести до слухача свої думки і наміри; здатність знайти потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника; здатність швидко встановлювати контакти з новими людьми; здатність приваблювати людей, викликати в них довіру; уміння дати об'єктивну оцінку діям інших людей тощо.	9

За результатами проведеного оцінювання професійно важливих якостей кінологів-рятувальників було встановлено, що головними в їх діяльності виявилася група інтелектуальних якостей.

Середньогруповий показник знаходиться в діапазоні 4,33 – 3,66 бала. Перевага інтелектуальних якостей пояснюється перш за все специфікою професійних завдань, що відображають зміст діяльності кінологів-рятувальників. Для таких людей характерно здобувати нові знання, удосконалювати свої професійні здібності, обдумувати бажаний результат, складати план по його досягненню, здійснювати заплановане, роблячи висновки (як зі своєї діяльності, так і діяльності інших) та удосконалюючи свій практичний досвід. Більшу частину робочого часу працівники кінологічної служби витрачають на підготовку собаки. Процес підготовки пов'язаний з постійним саморозвитком та розширенням власного світогляду, удосконалення методів роботи.

Друге місце займає група моторних якостей. Їх середньогруповий показник знаходиться в діапазоні 4,66 – 3,5 бала. Така властивість передбачає послідовність рухів кінологічного розрахунку для виконання професійних завдань.

Третю сходинку в цьому рейтингу поділяють групи емоційних та імажитивних якостей. Якщо середньогруповий показник перших розташувався в діапазоні 4,5–3,16 бала, то других – в діапазоні 3,83–3,66 бала.

Емоційні якості, на думку експертів, важливі в професійній діяльності кінологів-рятувальників. Перебування в екстремальних ситуаціях призводить до емоційного напруження. Емоційна стійкість, врівноваженість, самовладання відіграють вирішальну роль у формуванні кінолога-рятувальника. Від рівня розвитку таких якостей залежить здатність діяти в умовах, що несуть загрозу людям.

Імажитивні властивості для кінологів-рятувальників важливі з точки зору запобігання попаданню в несприятливі ситуації. Така група якостей передбачає пошук нестандартних дій, виважених рішень, оскільки на них лежить відповідальність за життя та здоров'я людей.

Отже, узагальнюючи отримані результати (за допомогою опитувальника О. Ліпмана), можна констатувати, що найголовнішими для кінологів-рятувальників є якості пізнавальної, моторної та емоційної сфери. На нашу думку, перелічені нами групи якостей є професійно важливими і вкрай необхідними для виконання професійних завдань за призначенням.

Наступним етапом дослідження стало виділення експертами з усього переліку особистісних властивостей, поданих в опитувальнику, найбільш важливих для виконання кінологами-рятувальниками своєї професійної діяльності. Крім того, експерти додали свої професійно важливі якості, що не вказані в опитувальнику.

Під час опитування експертів за професіографічною анкетною була виділена група якостей працівників кінологічної служби, яку ми розподі-

лили в окремі групи за певною ознакою для утворення критеріїв еталону особистості кінолога-рятувальника ДСНС України. Отримані результати представлено в таблиці 2.

Таблиця 2 – Ієрархія професійно важливих якостей кінологів-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій

Оцінка якості	Професійно-важливі якості	Назва блоку
1.	Любов до тварин.	Емоційні якості
2.	Уміння доглядати за тваринами.	Когнітивні якості
3.	Турбота про тварин.	Емоційні якості
4.	Знати психічні особливості тварин, вміти визначати їх поведінку.	Когнітивні якості
5.	Уміння розбиратися в фізіології тварин, особливостей і умов їх життя, періодів життєвого розвитку, навіть звичок і поведінки.	Когнітивні якості
6.	Уміння стежити за утриманням, догляд і годівля тварин, поліпшення їх стану.	Когнітивні якості
7.	Розвинута координація рухів, стійкість до тремору.	Моторні якості
8.	Самостійність.	Когнітивні якості
9.	Емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень.	Емоційні якості
10.	Професійна спостережливість.	Когнітивні якості
11.	Здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу.	Моторні якості
12.	Висока фізична витривалість.	Вольові якості
13.	Терпеливість.	Емоційні якості
14.	Організованість, зібраність, акуратність у роботі.	Вольові якості
15.	Уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибирати найбільш ефективний.	Когнітивні якості
16.	Здатність розглядати проблему з кількох точок зору.	Когнітивні якості
17.	Уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення.	Когнітивні якості
18.	Наполегливість у подоланні труднощів.	Вольові якості
19.	Здатність тривалий час зберігати високу активність.	Вольові якості
20.	Здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні.	Когнітивні якості
21.	Гуманність.	Професійна компетентність
22.	Здатність до співробітництва, досягнення компромісів.	Комунікативні якості

Як бачимо, серед групи професійно важливих якостей важливе місце займають якості, що відносяться до таких блоків, як емоційно-вольовий, когнітивний, моторний і комунікативний.

Усі перераховані якості є професійно важливими у професії кінолога-рятувальника для виконання ним професійних завдань: рятування людей під час проведення аварійно-рятувальних робіт за допомогою спеціально навчених собак; надання долікарської допомоги постраждалим людям; проведення розвідки, пошук людей; здійснення моніторингу навколишнього середовища; забезпечення готовності собак до пошуково-рятувальної роботи тощо.

Основні функціональні обов'язки кінологів-рятувальників можна розподілити на два окремих напрямки:

1) суто піклувальні та тренувальні операції (утримання, догляд та контакт з собакою);

2) виконання завдань за призначенням (пошуково-рятувальні операції) – пошук та надання допомоги постраждалим тощо.

Головним та визначальним компонентом, який лежить в основі такого розподілу, є характер спрямованості діяльності кінологів-рятувальників та ступінь залежності від його дій здоров'я та життя інших людей. Саме через такий розподіл більшість експертів визнала, що для виконання діяльності за першим напрямком у структурі професійно важливих якостей мають домінувати якості, що відносяться до когнітивного та емоційного компоненту, а за другим – емоційно-вольового та моторного компоненту.

Зазначені особливості обумовили проведення факторного аналізу, головною метою якого стало визначення місця та ваги кожної професійно важливої якості кінологів-рятувальників в процесі виконання ним завдань за призначенням. Отримані результати наведені в таблиці 3.

Таблиця 3 – Факторна структура професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України

Rotated Component Matrix(a)					
	Component				
	1	2	3	4	5
Збереження зібраності (спокою) в умовах, які викликають збудження.	,997				
Висока стресостійкість	,997				
Наполегливість у подоланні труднощів	,837	,529			
Гуманність	-,716			,618	
Здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу	,706		,507		

Продовження таблиці 3

Rotated Component Matrix(a)					
	Component				
	1	2	3	4	5
Здатність відкинути звичні, стандартні методи і рішення, які виявилися непридатними, і шукати нові, оригінальні	-,705		,463	-,409	
Організованість, зібраність, акуратність у роботі	,696			,612	
Розвинута координація рухів, стійкість до тремору	,649		,642		
Самостійність	,649		,642		
Емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень		,939			
Терпеливість		,939			
Уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибрати найбільш ефективний		,925			
Здатність приймати рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення		,904			
Здатність довільно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу		,904			
Здатність розглядати проблему з кількох точок зору		,633	,508		,562
Професійна спостережливість			,867		
Висока фізична витривалість	,421		,755		
Уміння розбиратися в фізіології тварин, особливостей і умов їх життя, періодів життєвого розвитку, навіть звичок і поведінки		,590	,736		
Здатність тривалий час зберігати високу активність (енергетичність)	,494	,429	,708		
Вміння робити висновок з суперечливої інформації		-,401	,661		,508
Знати психічні особливості тварин, вміти визначати їх поведінку		,401	-,661		-,508

Продовження таблиці 3

Rotated Component Matrix(a)					
	Component				
	1	2	3	4	5
Уміння стежити за утриманням, догляд і годівля тварин, поліпшення їх стану				-,936	
Здатність співчувати				,936	
Здатність до співробітництва, досягнення компромісів				,843	
Впевненість в своїх силах, можливостях		,438		,743	
Відповідальність за свої слова та вчинки					,997
Уміння визначати характер інформації, необхідний для прийняття рішення					,875
Узгодженість одночасних рухів рук і ніг в різних поєднаннях (синхронні, послідовні тощо)	-,483				,776
Уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для розв'язання певного завдання			,592		,669

Факторний аналіз був проведений методом головних компонентів з Varimax raw обертанням. Критерієм значущості результатів виступила факторна вага 0,40.

Перший фактор склали такі професійно важливі якості:

1) збереження зібраності (спокою) в умовах, які викликають збудження – 0,997;

2) висока стресостійкість – 0,997;

3) наполегливість у подоланні труднощів – 0,837;

4) здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу – 0,706;

5) організованість, зібраність, акуратність у роботі – 0,696;

6) розвинута координація рухів, стійкість до тремору – 0,649;

7) висока фізична витривалість – 0,421;

8) здатність тривалий час зберігати високу активність (енергетичність) – 0,494;

9) узгодженість одночасних рухів рук і ніг в різних поєднаннях (синхронні, послідовні тощо) – - 0,483.

Перелічені професійно важливі якості можна віднести як до вольового, так і моторного компонентів.

Другий фактор утворили:

- 1) уміння бачити кілька можливих шляхів розв'язання проблеми і подумки вибрати найбільш ефективний – 0,925;
- 2) здатність приймати рішення при недостатності необхідної інформації чи відсутності часу на її осмислення – 0,904;
- 3) здатність доволіно передавати свої уявлення, почуття за допомогою жестів, міміки, інтонацій голосу – 0,904;
- 4) здатність розглядати проблему з кількох точок зору – 0,633;
- 5) уміння розбиратися в фізіології тварин, особливостей і умов їх життя, періодів життєвого розвитку, навіть звичок і поведінки – 0,590;
- 6) вміння робити висновок з суперечливої інформації – 0,401;
- 7) знати психічні особливості тварин, вміти визначати їх поведінку – 0,401.

Другий фактор об'єднав професійно важливі якості за когнітивним компонентом.

За допомогою факторного аналізу ми переконалися, що виділені фактори знаходять своє підтвердження з результатами експертного оцінювання професійно важливих якостей фахівців ДСНС України. Серед головних властивостей відмічаються: знання психічних особливостей тварин, вміння визначати їх поведінку; вміння розбиратися в фізіології тварин, особливостей і умов їх життя, періодів життєвого розвитку, навіть звичок і поведінки; розвинута координація рухів, стійкість до тремору; здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу; висока фізична витривалість тощо.

Отже, під час експертного оцінювання, опитування та при проведенні факторного аналізу було визначено, що професійно важливі якості повною мірою забезпечують участь працівників кінологічної служби ДСНС України у попередженні надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків шляхом застосування засобів і методів службового собаківництва.

Висновки. Під час дослідження виявлено, що головними в структурі професійно важливих якостей кінологів-рятувальників ДСНС України є такі групи властивостей: інтелектуальні, моторні, емоційні та імажитивні. Результати факторного аналізу дозволили виокремити два фактори, що відповідають чотирьом групам професійно важливих якостей, або структурним компонентам, які здебільшого і визначають результативність професійних завдань: когнітивний, емоційно-вольовий, моторний компоненти.

Таким чином, за результатами комплексного дослідження (експертного оцінювання, опитування та при проведенні факторного аналізу) можна стверджувати, що професійно важливі якості повною мірою забезпечують ефективність професійної діяльності рятувальників кінологічної служби під час виконання ними завдання з попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків шляхом застосування засобів і методів службового собаківництва.

Перспективи подальших досліджень з даного напрямку вбачаємо в дослідженні мотивації рятувальників кінологічної служби ДСНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Професіографічний аналіз діяльності фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України: Монографія. / С.Ю. Лебедева, Н.В. Оніщенко, Є.М. Рядинська, О.В. Тімченко, Д.С. Тітаренко, В.Є. Христенко. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 170 с.

2. Професіографічний аналіз діяльності рятувальників гірських пошуково-рятувальних загонів МНС України: монографія. / С.Ю. Лебедева, Н.В. Оніщенко, Я.О. Овсяннікова, О.А. Олійников, І.О. Поляков, О.В. Тімченко, Д.С. Тітаренко, В.Є. Христенко. – Х.: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня» 2012. – 160 с.

3. Снісаренко, А.Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: дис. ... кандидата психологічних наук: 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» / Снісаренко Андрій Григорович. – Х., 2011. – 243 с.

УДК 159.9

Перелигіна Л.А., д. біол. н., професор, начальник кафедри прикладної психології НУЦЗУ;

Ситник М.Ю., магістрант НУЦЗУ

ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС ПОЖЕЖНИХ-РЯТУВАЛЬНИКІВ І МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлений аналіз теоретичних підходів до проблеми наявності професійного стресу у рятувальників та медичних працівників, який пов'язаний з професійною діяльністю в екстремальних умовах. Переконливо доведено, що професії пожежного-рятувальника та медичного працівника є одними з найскладніших та напружених. Персонал зазначених професій постійно зазнає впливу стрес-факторів та посягання на особистісні ресурси стресостійкості.

Ключові слова: стрес, професійний стрес, екстремальні умови, стресостійкість, професійна дезадаптація.

В статье представлен анализ теоретических подходов к проблеме наличия профессионального стресса у спасателей и медицинских работников, который связан с профессиональной деятельностью в экстремальных условиях. Убедительно доказано, что профессии пожарного-спасателя и медицинского работника являются одними из самых сложных и напряженных. Персонал ука-